

مثنوی نامه

۲

مصطفی دلشاد تهرانی

انتشارات دریا

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه نظری،
خیابان سپاهان، شماره ۲۶ - تلفن: ۲۲۹۱۱۳۲۳

مثنوی نامه

۲

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

حرره: نجین: محمد ملک زاده • طراح جلد: الهه باقری

چاپ و صحافی: سنا

وبت چاپ: چاپ اول، پاییز ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۴-۷۰-۷۳۱۳-۶۶۴-۹۷۸ (جلد ۲) (vol. 2) ISBN: 978-964-7313-70-4

سرشناسه	: دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۳۴ - Delshad Tehran, Mustafa
عنوان قراردادی	: مثنوی. برگزیده. شرح
عنوان و نام پدیدآور	: مثنوی نامه ۲ / مصطفی دلشاد تهرانی
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات دریا، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۹۶ ص.
شابک	: 978-964-7313-70-4
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۷ ق. مثنوی. برگزیده. حد و تفسیر
موضوع	: Mowlavi, Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn
	: Mohammad, 1207 - 1273 - Criticism and interpretation. Selections
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۷ ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry - - 13th century - - History and criticism
رده بندی کنگره	: ۱۷۱۳۹۶ م ۵۳۰۱ / ۵۸ PIR
رده بندی دیویی	: ۸۱ / ۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۳۲۵۹۸

فهرست مطالب

۷	دیباچه
۹	مولوی و مثنوی معنوی
۱۵	مثنوی نامه
۱۹	مثنوی نامه
۱۹	آتش ظلم انسان ها
۲۲	آدم و افس در خلوتگاه حق
۲۴	آسیب منیت باری و قیاس پروری
۲۹	آفت عیب خود دیدن عیب دیگران دیدن
۳۳	اعمال و رفتار انسان، نماد اخلاقیات او
۳۵	امتحان های واقعی، درهم شکننده خود بزرگ بینی و لاف زنی
۳۸	پرهیز از همراهی و همگامی در هم خنم شیطان
۴۰	پیامبر اکرم احیاگر مردمان بی جان
۴۳	تجسم اعمال و مجازات اخروی
۴۵	حجاب های نفسانی سبب کژبینی ها و کژفهمی ها
۵۰	حکایت اصلاح زشتی ها و خرابکاری های ما
۵۴	حکایت مدعیان و بیهوده گویان متوهم
۶۰	خامشی، بهترین پاسخ نابخردان
۶۲	کوتاه بینی مایه فروافتادن های مکرر
۶۵	گرایش انسانی به انسان دیگر، نشانه قدر مشترکی میان آنان

۶۶	 محمد (ص) شمع فروزان هدایت و نجات
۶۸	 ناراستی مایه محرومیت آدمی
۷۳	 ناگزیری از مرگ
۷۷	 نتایج اعمال
۷۸	 نقش ادراک و فهم و خیالات در زندگی

۸۱	 نمایه
۹۱	 منابع و مآخذ

مربوط به مثنوی معنوی

مثنوی معنوی به نامان شاهکاری یگانه در عرصه ادبیات است که دربرگیرنده والاترین معارف الهی، لطایف عرفانی و آموزه‌های تربیتی اخلاقی است.

آفریننده این کتاب جاهد، جلال‌الدین محمد بلخی مشهور به مولانا و مولوی است که به سبب آن‌که بیش‌تر عمر خود را در آسیای صغیر و روم شریف، سربرد و مفتی آن‌جا بود به رومی و مقلای روم آوازه یافته است.

مقلای روم به سال ۶۰۴ هجری در بلخ، از آن‌جا که مهم خراسان بزرگ، دیده به جهان گشود. پدرش مولانا محمد ابن حسین معروف به بهاء‌الدین ولد و سلطان‌العدل، عارفان برجسته و بزرگان صوفیه بود؛ و جلال‌الدین محمد نخستین آموزه‌ها را از جاری وجود پدر دریافت.

سرزمین خوارزم، موطن بهاء‌الدین ولد ظرفیت تحمل

او را نداشت و متکلمان آن خطّه از جمله فخرالدین رازی
 او را در تنگنا قرار دادند و با نفوذی که در سلطان محمد
 خوارزمشاه داشتند زندگی را بروی چنان سخت کردند که
 او را به هجرت کشانیدند. جلال‌الدین محمد خردسال بود
 که همراه پدر از وطن کوچید و از آن فضای تنگ رهید. آنان
 راهی بغداد شدند و پس از اقامتی چند در آن جا به حج
 رفتند و در راهی آن به منطقه ارزنجان^۱ کوچ نمودند و مدّتی
 در آنجا در آن شهر^۲، از شهرهای آن منطقه رحل اقامت
 افکندند. در این هنگام علاءالدین کیقباد، از سلاطین
 سلجوقی روم^۳ بهاء‌الدین ولد را به قونیه دعوت کرد و وی
 نیز دعوت او را پذیرا شد. در قونیه ماندگار گشت و تا پایان
 عمر، به سال ۶۲۸ هجرت، آنجا به وعظ و ارشاد و
 ترویج معارف الهی و آموزه‌های عرفانی پرداخت.

پس از مرگ بهاء‌الدین ولد، مسلمانان و شاگردان او گرد
 جلال‌الدین محمد را که در آن زمان بیست و چهار ساله بود
 گرفتند و از او خواستند تا مسند پدر را زنده نگه دارد.

۱. ارزنجان منطقه‌ای است در ارمنستان ترکیه در کنار رود فرات و در
 فاصله ۶۸۸ کیلومتری شرق آنکارا. ر.ک: معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۰۰.
 فرهنگ فارسی، ج ۵، ص ۱۲۰.

۲. آق شهر (شهر سفید).

۳. وی یازدهمین سلطان از سلجوقیان روم است که بین سال‌های ۶۱۶
 تا ۶۳۳ هجری بر بخشی از آسیای صغیر حکومت کرد. ر.ک: الکامل فی
 التاریخ، ج ۱۲، ص ۳۵۴؛ تاریخ سلاجقه، ص ۳۳.

و راه وی را ادامه دهد.

مدّتی بر این منوال گذشت تا این که سیّد سرهان الدین محقّق یزّمدی از شاگردان بهاء الدین ولد از خوارزم راهی قونیه شد تا به دیدار استاد و مرشد خویش، بهاء الدین ولد رسد، ولی زمانی بدانجا رسید که سالی از مرگ او گذشته بود. پس همهّ همّت خود را در آموزش و پرورش جلال الدین محمد به کار گرفت و او را بیش از پیش با امریه های عرفان و سیر و سلوک صوفیان آشنا و پخته نمود. تا سال بدین ترتیب گذشت و محقّق یزّمدی درگذشت. در این زمان، جلال الدین محمد، ملای روم و در علوم و دانش های زمان خود سرآمد بود و در عرفان و سیر و سلوک کم مانند می نمود. با آن چه او را از این مرحله به وادی ای ناشناخته، و شیدایی و شوری از عمق جان برخاسته، و جلوه گری های بی مسدود رفانی، عاشقانه در زیباترین قالب های شاعرانه کشانید، دیدار او به سال ۶۴۲ هجری با عارفی گمنام و سالکی تمام، به نام شمس تبریزی بود، چنان که ملای روم خود بدین تحوّل روحی اشتغال داشت و نموده و از جمله سروده است:

زاهد کشوری بُدم، واعظ منبری بُدم

کرد قضا دل مرا عاشق کف زنان تو^۱

ملای روم در مجالست و مؤانست با شمس تبریزی دچار تحوّل شگفت گشت. البتّه این مجالست و مؤانست چندان طول نکشید و تنگ‌نظری‌ها و حسادت‌ورزی‌ها منجر به کوچیدن شمس شد.

ملای روم در اندوهی جانکاه فرورفت و بی‌قرار گشت تا این‌که صلاح‌الدین زرکوب که از معنویتی والا بهره داشت، به رندگی او راه یافت و قدری جای خالی شمس تبریزی را پر کرد.

ده سال از زیدم ملای روم در مجالست و مؤانست با صلاح‌الدین زرکوب گشت تا این‌که او نیز درگذشت.

پس از این بود که یکی از شاگردان والامقام ملای روم به نام خُسام‌الدین چَلپی دست به سرودن مثنوی را کرد و چندان بر آن اصرار ورزید که ملای روم پذیرا شد و به احتمال زیاد، به سال ۶۵۸ هجری سرودن مثنوی را آغاز کرد. پس از سرودن دفتر اول، با مرگ خُسام‌الدین چَلپی به سال ۶۶۰، وقفه‌ای دو ساله در آنجا شد. به سال ۶۶۲ مجدّد آغاز گردید و تا سال ۶۷۲ و پیوستن رُلانا به ملکوت اعلا ادامه یافت؛ و اثری بی‌مانند طی چهارده سال در شش دفتر با ۲۵۶۷۲ بیت آفریده گشت.^۱

۱. ر.ک: سَرنی، ج ۱، ص ۱۷-۳۲؛ شرح جامع مثنوی معنوی، ج ۱، ص ۱۷-۳۲.

این مجموعه بی مانند، اثری آموزشی، تربیتی، اخلاقی و عرفانی است. مرحوم استاد عبدالحسین زرین کوب درباره کاری که ملای روم در مثنوی معنوی کرده است می نویسد:

شش دفتر مثنوی او درحقیقت عبارت است از بیان حقایق تصوف و شرح رموز آیات قرآنی و اخبار نبوی. نه ترک شریعت و تسلیم به طامات صمغیه را توصیه می کند و نه گرایش به فقر و زلت و زهبانیت را تبلیغ می نماید. مرد کامل را کسی مردان که جامع صورت و معنا باشد، بلکه حرد ز، و فرزند را نیز حجاب راه نمی شناسد؛ و دست مثل یک متکلم، اما به کمک قیاسات تمثیلی و تشبیهات شاعرانه، در تأیید و اثبات عقاید و بانی برآورد اهل شریعت اهتمام می ورزد، و قضایایی مانند حقیقت توحید، واقعیت روح، کیفیت حشر و قیامت و حدود جبر و اختیار را موافق اهل شریعت تبیین می کند. با این همه لب و مغز شریعت را عبارت از عشق می داند، و محبت را، که سبب تزکیه و تربیت دل است، مؤثرترین عامل در تهذیب نفس می داند، و مهم ترین وسیله برای نیل به

معراج روح، که وصول بدان غایت سیر اهل
طریقت و مؤذی به کشف و اخذ حقیقت است،
می‌شمارد. در باب اخلاق و تربیت نیز
نکته‌سنجی‌های بدیع دارد. اخلاق نیز در تعلیم
مولوی وسیله‌ای است برای تهذیب صوفیانه، و
وی شریعت و اخلاق و طریقت را برای نیل به
حقیقت که غایت مطلوب واصل و مبدأ وجود
است به منزله وسیله می‌شمارد.^۱

روش ماثم روم در کتاب مثنوی معنوی مانند روش دیگر
مؤلفان و سرایندگان در آثارشان نیست. آنان به‌طور معمول
مطالب خود را تبویب می‌کنند و نیل بخش‌ها و فصل‌ها
تنظیم می‌نمایند و کل به جزء می‌کنند و در هر قسمت
موضوعی معین را مطرح می‌مایند. در حالی که ملای روم
در مثنوی در ابتدای بحث به موضوع می‌پردازد و با
پیشرفت تدریجی در آن، به موضوعات دیگر مستقل
می‌شود که گاهی رابطه میان آن‌ها و موضوع اصلی ضعیف
مستقیم و روشن است و گاهی غیرمستقیم و با یکدیگر
ظریف، و البته در مواردی فاصله میان موضوع اصلی و
مباحث بعدی چندان زیاد است که ارتباط معمولی میان
آنان قطع می‌شود ولی با دقت و تأمل این ارتباط برقرار

۱. ارزش میراث صوفیه، ص ۱۳۷ - ۱۳۸.

می‌گردد. ملای روم با هنرمندی و ظرافتی بی‌مانند در مثنوی، تمام آنچه را که لایه لایه در ذیل یک موضوع اصلی آورده، به هم مرتبط نموده و پیوند داده است؛ و لازم است در بررسی این کتاب به این نکته توجه شود، وگرنه عالی‌ترین مطالب در گروهی از ابیات برای مطالعه‌کننده ابهام‌آمیز جلوه خواهد کرد.^۱

فهم مطالب مثنوی در بعضی موارد مشکل و مع‌تاج شرح شده است، و از این رو شروح بسیار فارسی و عربی و ترکی به نظم و نثر بر نظم یا ستمی از آن نوشته شده است که بعضی از آن‌ها در اربع اویلا مثنوی است بر مشرب شارحین.^۲

مثنوی نامه

مثنوی نامه عنوانی است برای مرور در مثنوی معنوی و سیر در معارف و آموزه‌های بلند و والای آن به صورت گزینش‌های کوتاه به منظور تبیین یک موضوع خاص و استخراج پیام‌های آن و تا اندازه‌ای معاصر سازی پیام‌ها. این رو به هر موضوع خُرد، عنوانی داده شده است تا

۱. تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال‌الدین محمد بلخی، ص سیزده، چهارده.

۲. ارزش میراث صوفیه، ص ۱۳۶.

نمایانگر موضوع اصلی مطرح شده در ابیات مورد بحث باشد، و توضیحی مختصر بر ابیات آمده است تا بتوان پیام آن را راحت‌تر دریافت کرد. در مواردی که واژه‌ها، غیر مأنوس و دشواریاب به نظر آمده، معنای آن‌ها در پانوشت ذکر شده است.

نسخه مورد استفاده از مثنوی معنوی، نسخه شماره ۵۱ که ساجده سوزة مولانا در قونیه است که کهن‌ترین و رایج‌ترین نسخه مثنوی است.

این نسخه به خط یکی از مریدان سلطان ولد [حلف مولانا جلال‌الدین] به نام محمد بن عبداللہ تیزی با مراقبت و نظارت حسام‌الدین چلبی و خود سلطان ولد، از روی پیش‌نویس‌هایی به خط حسام‌الدین چلبی که در محضر مولانا جلال‌الدین قرأت می‌شد، نسخ شده بود، استنساخ شده است.^۱

شماره ابیات مطابق نسخه نیکلسون است که رایج‌ترین نسخه مثنوی معنوی است؛ و در شرح و توضیح و تبیین ابیات از کتاب‌های زیر بهره گرفته شده است:

۱. شرح جامع مثنوی معنوی، کریم زمانی

۱. مثنوی معنوی، به کوشش توفیق ه. سبحانی، پیشگفتار، ص ۵.

۲. تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال‌الدین محمد بلخی،
محمد تقی جعفری
۳. نشر و شرح مثنوی شریف، عبدالباقی گولپینارلی، ترجمه
و توضیح توفیق ه. سبحانی
۴. شرح مثنوی معنوی مولوی، رینولد الین نیکلسون،
ترجمه و تعلیق حسن لاهوتی.
۵. شرح مثنوی، حاج ملاهادی سبزواری، به کوشش
م. رفیعی، ر. ر. مردی
۶. میثاق عشق (شرح موضوعی مثنوی معنوی)، کریم
زمانی
۷. سرنسی، نقد و شرح تحلیلی و تطبیقی مثنوی،
عبدالحسین زرّین کوب
۸. شرح مثنوی شریف، بدیع الزمان فروزانفر، سید جعفر
شهیدی
- مطالب براساس عنوان‌های داده شده به ترتیب الفبایی
تنظیم شده است.
- نام کتاب را و ام‌دار سرکار خانم فرحناز امرتیهی هستم
که ضمن قدردانی، برای ایشان آرزوی سلامت و سرفراز
بیش‌تر دارم.
- امید است این آموزه‌ها دریچه‌هایی در فهم بهتر مثنوی
معنوی و بهره‌گیری از آن بگشاید.
- والله المستعان و هو خیر الرازقین